

М.В. Корнієнко

кандидат юридичних наук
(Одеський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА СВОБОДУ ДУМКИ І СЛОВА В УКРАЇНІ: СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проаналізовано стан дослідженості конституційного права людини і громадянина на свободу думки і слова в Україні. Акцентовано увагу на неоднозначності віднесення вказаного права до відповідної групи конституційних прав.

Ключові слова: *громадянські права, конституційні права, політичні права, право на свободу думки і слова.*

Анализируется состояние научных исследований конституционного права человека и гражданина на свободу мысли и слова в Украине. Акцентируется внимание на неопределенности отнесения указанного права к соответствующей группе конституционных прав.

Ключевые слова: *гражданские права, конституционные права, политические права, право на свободу мысли и слова.*

The status of study of a person's and a citizen's constitutional right to freedom of speech and thought in Ukraine is analyzed. The attention is paid to dissimilar application of the right to an appropriate group of constitutional rights. It is pointed out that the right to freedom of speech and thought is still not well studied.

Keywords: *citizens rights, constitutional rights, political rights, the right to freedom of speech and thought.*

Постановка проблеми. Рівень визначення, реалізації і захисту прав людини в країні відображає ступінь розвитку країни в цілому, її соціальну та демократичну спрямованість, гуманістичне ставлення до найвищої соціальної цінності – людини. Останнім часом в Україні на шпальтах юридичних видань та по телебаченню доволі часто і жваво обговорюється питання забезпечення права на свободу думки і слова в Україні. Це питання є актуальним ще й тому, що Україна прямує до Європейського Союзу, в якому захист права на свободу думки і слова перебуває на високому рівні.

Метою дослідження є визначення стану дослідженості конститу-

ційного права людини і громадянина на свободу думки і слова в Україні.

Виклад основного матеріалу. Без свободи слова практично неможливо реалізувати ні право на участь в управлінні державними справами, ні право обирати і бути обраним до органів державної влади і місцевого самоврядування, ні право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації, ні право мирно збиратися, проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, ані інші гарантовані Конституцією громадянські та політичні права. Тобто свобода слова та право на інформацію є одним з основних прав людини і фактично запорукою забезпечення усіх інших свобод.

Важливість свободи вираження поглядів була визнана вже на першому засіданні Генеральної Асамблеї ООН: «Свобода інформації є основоположним правом людини і критерієм усіх свобод, яким присвячена діяльність ООН».

Свободі вираження поглядів як одній з невід'ємних свобод надано найвищого статусу в Загальній декларації прав людини, у ст. 19 якої вказується, що «кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право передбачає свободу безперешкодно дотримуватися власних переконань і свободу шукати, одержувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Україна як активний учасник міжнародних організацій також зобов'язана захищати це право і сприяти його реалізації.

У сучасній практиці захисту права на інформацію та вільне вираження поглядів важливими є насамперед такі міжнародні документи, як Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Заключний документ Конференції з безпеки і співробітництва в Європі (Відень, 1989 р.), документи Копенгагенської (1990 р.) та Московської (1991 р.) сесій Конференції з людського виміру, Бангалорські принципи 1988 р., Принципи доступу до інформації, вироблені Міжнародною федерацією журналістів.

Ратифікувавши у 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав і основних свобод людини, дотримання якої базується і на принципах прецедентного права Європейського Суду з прав людини, Україна фактично взяла на себе зобов'язання вважати рішення суду складовою національного законодавства.

У своїх рішеннях Європейський Суд неодноразово підтверджував принципи, вперше сформульовані 12 грудня 1976 р. у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства», зокрема «свобода вираження поглядів становить одну з найважливіших підвалин суспільства, одну із засадничих умов його прогресу та розвитку кожної особистості...Такими є вимоги плюралізму, толерантності і широти мислення, без яких нема демократичного суспільства».

У справі «Кастеллас проти Іспанії» 23 квітня 1992 р. Європейським Судом з прав людини було наголошено, що «надважлива роль преси в державі, що ґрунтується на верховенстві права, не повинна забуватися...

Свобода преси дає громадськості один з кращих засобів з'ясування і формування думки про ідеї та підходи її політичних лідерів ... дозволяє брати участь у політичній дискусії, що є наріжним каменем демократичного суспільства» [1].

Практика Європейського Суду з прав людини з цих справ дає підстави конкретніше окреслити рамки свободи виявлення поглядів, передбачених ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, визначити особливий статус користування цими свободами. І це є дуже актуальним для України.

Однак слід одразу зауважити, що питання змісту права на свободу слова та думки в нашій державі майже не досліджувався. Такий стан можливий в тоталітарній чи авторитарній державі, якою був Союз Радянських Соціалістичних Республік, але для держави, яка обрала для себе як напрям розвитку розбудову правової держави, є небажаним. Вже трохи більше 20 років як Україна незалежна, 15 років як прийнята Конституція, а таке важливе право людини, як право на свободу слова та думки, в юридичній науковій літературі залишається невисвітленим.

Відповідно до ч. 1 ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань [2]. Це законодавчо закріплене право є одним із основоположних прав людини і громадянина.

Право на свободу думки і слова історично виникло як інструмент забезпечення інформованості і підтримання високого рівня компетентності державних органів влади. Ліберальні мислителі, починаючи з Ж.Ж. Руссо, зазначали важливість навчання культурі свободи слова. З культурної точки зору, свобода слова наближається до незалежного розвитку власних уявлень людини, самостійного формулювання нею власних цілей і переконань. Люди повинні не лише мати свободу суджень, але й використовувати її для зваженого вибору. Особливо це стосується політичних діячів, які формують подальшу стратегію розвитку держави і як законодавці повинні володіти не лише культурою слова, але й думки, яка має бути сформована свідомістю людини.

Окремі аспекти права на свободу слова та думки викладені в працях відомих вчених-юристів із теоретичних питань конституційного, адміністративного права та ряду інших галузей юридичної науки: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, В.С. Журавського, В.В. Копейчикова, В.Ф. Опришка, П.М. Рабіновича, В.Ф. Погорілка, О.Ф. Скакун, В.Ф. Сіренка, О.В. Скрипнюка, О.Ф. Фрицького, Ю.М. Тодики, В.В. Цветкова, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та ін. Однак комплексного дослідження не проводилось. Чи не єдиною в такому аспекті є праця Ю.В. Бондар «Свобода слова: українська мірка» [3].

Більш того, навіть віднесення самого права на свободу думки і слова до відповідної категорії (виду) залишається дискусійним. Так, провідні представники національного конституційного права відносять до політичних прав. Імовірно, це є наслідком ідеології і світогляду, що сформу-

валися за роки заполітизованого радянського режиму. Але право на самовираження, що передбачає і право на інформацію, очевидно, є не тільки політичним правом громадянина, а й природним особистим правом, таким, як право на життя, свободу пересування. Воно притаманне людині від народження, а не лише у контексті участі у політичному житті країни.

Відповідно до ст. 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, які встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [4].

У теорії конституційного права відбулася певна еволюція щодо розуміння цього права. Зокрема, деякі науковці схильні традиційно розглядати право на свободу думки і слова тільки як політичну можливість громадянина. Водночас більшість вітчизняних правознавців відносять свободу думки і слова до громадянських (особистих прав і свобод) [5, с. 64]. Історично право на свободу думки і слова слугувало для забезпечення поінформованості суспільства, визначало діяльність політиків, було засобом донесення ідей і переконань керівництва держави до населення країни. На нашу думку, переконання більшості науковців про те, що це право може бути віднесено до громадянських, полягає передусім у тому, що, по-перше, останнім часом підвищується увага до захисту прав людини взагалі, а по-друге, посилюється роль ЗМІ у формуванні переконань та уявлень про різні явища та події, які трапляються в країні. Слід зазначити, що це право сьогодні дійсно наближається до громадянських, однак не слід забувати про політичну складову цього права.

Відомі українські правники Н.М. Оніщенко та О.В. Зайчук вказують, що багатоманітність сфер та аспектів прояву суб'єктивних прав і свобод зумовлює їх різний характер та можливість класифікації за певними критеріями. При цьому за сферами суспільних відносин розрізняють:

- а) особисті (громадянські) права;
- б) політичні права;
- в) економічні права;
- г) соціальні права;

д) культурні права – це можливості збереження і розвитку національної самобутності людини, її духовного збагачення. Серед них – право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчо-

сті; право на результати інтелектуальної діяльності; **право на свободу думки і слова**; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань.

Саме вказана група прав безпосередньо впливає на рівень духовного розвитку особи та забезпечує необхідні умови щодо створення і використання духовних надбань людства. За своєю суттю культурні права є мірою духовності, яку держава гарантує особі з урахуванням умов життя і діяльності громадян та суспільства [6].

Логічно і природно відносити право людини на інформацію до конституційних особистих прав, бо його, як визнав Європейський Суд з прав людини, кожен може реалізувати незалежно від мети: чи то користь, чи політична пропаганда, чи релігійна діяльність тощо – все це елементи права на самовираження людини.

Такі відомі автори, як В.Я. Тацій, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, до особистих прав і свобод людини відносять насамперед право на життя, на повагу її гідності, свободу та особисту недоторканність, свободу думки і слова, світогляду та віросповідання, свободу пересування тощо, а до політичних прав і свобод громадян України – право на свободу друку та інформації, тобто у праві, закріпленому в ст.34 Конституції, вбачають два різних права (відповідно до частин першої та другої цієї статті). Раніше В.Ф. Погорілко та інші автори право на свободу думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань та право на інформацію відносили до політичних прав, хоч і зазначали, що ці права і свободи є переважно культурними (духовними), а віднесення їх до політичних прав і свобод є надмірною політизацією цієї свободи. Крім того, ці автори підкреслювали, що право на інформацію закріплене в Конституції вперше, а його здійснення може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки та у випадках, передбачених ч. 3 ст. 34 Конституції. Таким чином, в теорії конституційного права спостерігається певна еволюція щодо розуміння і визнання права на інформацію [1].

Щодо перспектив розвитку права на свободу думки і слова, на наш погляд, слід визначити питання поширення інформації у мережі Інтернет та надання інформації про екологічні права людини і громадянина. Сьогодні дуже швидко розвиваються комунікаційні технології, зокрема мережа Інтернет. Поширення інформації в мережі Інтернет є вільним, але якість, правдивість інформації на окремих сайтах іноді викликає запитання про доцільність її поширення, етичність та необхідність. Слід зазначити, що в даному випадку держава має спрямовувати громадян на правильне використання засобів зв'язку через підвищення життєвого рівня власних громадян, розумну пропаганду, закладення ще на рівні освіти через заклади освіти того, що є правильним, а що ні.

Іншим перспективним напрямом досліджень є надання правдивої та неупередженої інформації про екологічні права людини і громадянина, відомостей про стан екології в різних селах, селищах, містах України. В цьому контексті корисним буде досвід Європейського Союзу, адже пра-

во навколишнього середовища ЄС швидко розвивається протягом останніх тридцяти років.

Висновки. Отже, за наявності достатньої кількості досліджень з конституційного права, в тому числі досліджень проблематики конституційно-правового статусу людини і громадянина, право на свободу думки і слова залишається малодослідженим. Однак право на свободу думки і слова є основоположним правом, яким щоденно користується пересічний громадянин, службовець, народний депутат. Із розвитком комунікаційних технологій, таких як, наприклад, Інтернет, виникають питання етичного характеру і безпеки вільного застосування цього права. Що стосується ЗМІ, то слід вказати, що вони часто формують загальносуспільну думку про найважливіші події в Україні та за кордоном, дають оцінку діям органів державної влади та місцевого самоврядування та, зважаючи на це, мають бути об'єктивними й неупередженими у власних судженнях, відповідальними за якість інформації.

Бібліографічні посилання

1. Конституційне право на інформацію в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [// pulib.if.ua/part/9893](http://pulib.if.ua/part/9893).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Бондар Ю.В. Свобода слова: українська мірка. – К., 2004.
4. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколу 11 з Протоколами 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 14 зі змінами, внесеними Протоколом № 11 від 4 листоп. 1950 р. // Голос України. – 2001. – № 3.
5. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К., 2008.
6. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/zmist.htm.

Надійшла до редакції 01.06.2012